

مزارات و مدفونین قبرستان وادی السلام نجف

احمد خامه یار

چکیده

وادی السلام یکی از مشهورترین و مقدس‌ترین گورستان‌های شیعیان، در شمال شهر نجف واقع شده که بسیاری از بزرگان و مشاهیر تاریخ اسلام و تاریخ معاصر در آن به خاک سپرده شده‌اند. روایت‌های فراوانی در فضیلت این گورستان نقل شده که در آنها شیعیان به خاک‌سپاری درگذشتگان خود در این گورستان سفارش شده‌اند. در پی عمل به همین سفارش بزرگان دینی و به‌خاک‌سپاری برخی پیامبران و نیز علما و مشاهیر شیعه، همچنین وجود مقام برخی امامان علیهم‌السلام، این گورستان به بزرگ‌ترین گورستان جهان تبدیل شده است.

این نوشتار ضمن معرفی گورستان وادی السلام نجف و نقل روایت‌هایی که به بیان اهمیت این گورستان و فضیلت به‌خاک‌سپاری درگذشتگان در این مکان مقدس پرداخته‌اند، دو زیارتگاه واقع در این گورستان را معرفی کرده و برخی شخصیت‌های مدفون در این گورستان را نام برده است.

واژگان کلیدی: گورستان، وادی السلام، نجف، زیارتگاه، بزرگان دین.

قبرستان وادی السلام، قبرستان مقدس و مشهور شیعیان در شمال نجف اشرف است که قدمتی تاریخی دارد. این قبرستان نزدیک منطقه «ثویه» واقع شده که در صدر اسلام قبرستان بزرگی نزدیک کوفه بوده است و بسیاری از صحابه پیامبر و اصحاب امام علی علیه السلام در آن به خاک سپرده شده‌اند و امروزه از میان آنان، تنها قبر کمیل بن زیاد نخعی باقی مانده است. در فضیلت قبرستان وادی السلام روایات بسیاری نقل شده و این روایات، بزرگان و شیعیان را از دیرباز ترغیب می‌کرده که وصیت کنند جنازه‌شان به نجف اشرف منتقل شده و در این قبرستان به خاک سپرده شود. استمرار سنت دفن شیعیان در وادی السلام تا به امروز، باعث شده است تا این قبرستان در گذر زمان به طور چشم‌گیری گسترش یابد و به وسیع‌ترین قبرستان جهان تبدیل گردد.

در وادی السلام مزارات و مقام‌های منسوب به برخی از پیامبران و امامان علیهم السلام و نیز قبور برخی از علما و مشاهیر شیعه وجود دارد که در ادامه این نوشتار، به مهم‌ترین آنها اشاره خواهد شد.

فضایل قبرستان وادی السلام

۱. در روایتی از امیر مؤمنان علیه السلام نقل شده است که فرمود: «هر مؤمنی در هر نقطه‌ای از زمین بمیرد، به روح او گفته می‌شود: به وادی السلام ملحق شو، که آن‌جا قطعه‌ای از بهشت عدن است»^۱.

۲. از مروان بن مسلم نقل شده که به امام جعفر صادق علیه السلام فرمود: برادرم در بغداد زندگی می‌کند و می‌ترسم که اجلش در آن‌جا فرا رسد. امام فرمود:

«ما تبالی حیثما مات، أما إنه لا یبقی مؤمن فی شرق الارض وغربها الا حشر الله روحه الی وادی السلام»؛ اهمیت نده که کجا بمیرد. هیچ مؤمنی در مشرق یا مغرب زمین نمی میرد، مگر آن که خداوند روحش را به وادی السلام می فرستد. راوی پرسید: وادی السلام کجاست؟ حضرت فرمود: «ظهر الکوفة، اما انی کأنی بهم حلق قعود یتحدثون»؛ پشت کوفه. گویی من با چشم خود می بینم که حلقه حلقه نشسته با یکدیگر سخن می گویند.^۲

۳. دیلمی مانند روایت فوق را از امام صادق علیه السلام روایت کرده است که فرمود:

«ما من مؤمن یموت فی شرق الارض وغربها، الا حشر الله جلّ و علا روحه الی وادی السلام»؛ هیچ مؤمنی در شرق یا غرب دنیا نمی میرد، مگر این که روحش را خداوند متعال به سوی وادی السلام گسیل می دارد. راوی پرسید: وادی السلام کجاست؟ فرمود: «بین وادی النجف و الکوفة، کأنی بهم خلق کبیر قعود، یتحدثون علی منابر من نور»؛ میان صحرای کوفه و نجف. گویی با چشم خود می بینم که خلق بسیاری بر فراز منبرهایی از نور نشسته با یکدیگر سخن می گویند.^۳

۴. زید نرسی از اصحاب امام صادق علیه السلام از آن حضرت روایت می کند که فرمود: «چون روز جمعه و عیدین (فطر و قربان) فرا رسد، خداوند مئان به رضوان، خازن بهشت دستور می دهد که در میان ارواح مؤمنان که در عرصه های بهشت قرار دارند فریاد برآورد که خداوند به شما رخصت داده که به خویشان و دوستان خود در دنیا سرکشی کنید.» در ادامه روایت، امام توضیح می دهد که چگونه آنها را به روی زمین می آورند؛ سپس می فرماید: «فینزلون بوادی السلام، وهو واد بظهر الکوفة، ثم یتفرقون فی البلدان والامصار، حتی یزورون اهلهم الذین کانوا معهم فی دار الدنیا...»؛ پس آنها در وادی السلام فرود می آیند، و آن منطقه ای در پشت کوفه است، و از آن جا به شهرها و کشورها پراکنده می شوند؛ سپس به خویشان و آشنایان خود که در دنیا با آنها بوده اند سر می زنند ... سپس به جایگاه خود در بهشت باز می گردند.^۴

۵. ابن عساکر، مورخ بزرگ اهل سنت، به سند خود روایت کرده است که امام صادق علیه السلام به نجف می آمد و می فرمود: «وادی السلام محل گرد آمدن ارواح مؤمنان است و این جا چه خاک خوبی است برای مؤمنان؛ خدایا! قبر مرا در این مکان قرار ده».^۵

۶. دیلمی در کتاب «الارشاد» یکی از ویژگی های وادی السلام را چنین نقل کرده است: «از ویژگی های تربت امیر مؤمنان علیه السلام آن است که از مدفونین در این سرزمین، عذاب قبر و سؤال

نکیر و منکر برداشته می‌شود؛ چنان‌که در روایات صحیح به آن تصریح شده است.^۶ سید نعمت‌الله جزائری نیز در همین رابطه می‌گوید: «بهشت روی زمین، وادی‌السلام است که محل آن بیرون کوفه، بین نجف و کربلاست و ارواح مؤمنان در پیکرهای مثالی در آن جا از نعمت‌های الهی برخوردار می‌شوند تا این‌که به بهشت برین وارد شوند».^۷

زیارتگاه‌های قبرستان وادی‌السلام

۱. مرقد حضرت هود و صالح علیهم‌السلام

در میان قبرستان وادی‌السلام، قبری منسوب به دو پیامبر بزرگ الهی حضرت هود و صالح علیهم‌السلام وجود دارد که از زیارتگاه‌های مشهور و شناخته شده شیعیان در نجف به شمار می‌آید. درباره محل قبر هود و صالح علیهم‌السلام باید گفت که بیشتر مورخان و جغرافی دانان مسلمان، مدفن این دو پیامبر را در یمن تعیین کرده‌اند؛ اما در منابع حدیثی شیعه، روایات دیگری وارد شده است که بر وجود قبر آنها در وادی‌السلام دلالت دارد. از جمله صاحب کتاب «فرحۃ الغری»، روایت کرده است که امیر مؤمنان علیه‌السلام به امام حسن علیه‌السلام چنین توصیه فرمود که «مرادر پشت کوفه، در قبر دو برادرم هود و صالح به خاک بسپارید».^۸ در روایت دیگری آمده است که امام علی علیه‌السلام به امام حسن علیه‌السلام فرمود: «مرادر قبر برادرم هود دفن کنید».^۹ همچنین در پایان زیارت‌نامه‌های امیرالمؤمنین علیه‌السلام پس از سلام بر آن حضرت و دو پیامبر مدفون در کنار ایشان یعنی آدم و نوح علیهم‌السلام، ضمن سلام بر حضرت هود و صالح از این دو پیامبر به عنوان همسایه امیرالمؤمنین علیه‌السلام یاد شده است؛ چنان‌که می‌خوانیم: «السلام علی جاریک هود و صالح».

زیارتگاه کنونی هود و صالح در وادی‌السلام را علامه سید مهدی بحرالعلوم آشکار کرد.^{۱۰} گویا پیش از آن، مزار هود و صالح در جای دیگری از وادی‌السلام قرار داشت، اما سید بحرالعلوم محل فعلی را به عنوان مزار هود و صالح شناسایی کرد و گنبدی از سنگ و گچ بر فراز آن ساخت. سپس یک ایرانی آن را تخریب و به جای آن ساختمان جدیدی با گنبد کاشی‌کاری بنا کرد. این ساختمان در سال ۱۳۳۷ ق که همزمان با دوره اشغال عراق توسط بریتانیا بود، بازسازی گردید.^{۱۱}

۲. مقام حضرت مهدی و امام جعفر صادق علیه السلام

به فاصله چندصد متر از سمت شمال غربی مرقد هود و صالح، مقام حضرت مهدی و امام صادق علیه السلام قرار دارد. گویا ساختمان این زیارتگاه برای نخستین بار به دست علامه سید مهدی بحرالعلوم ساخته شده است. شیخ جعفر آل محبویه به وجود کتیبه‌ای مورخ ۱۲۰۰ق در داخل زیارتگاه اشاره کرده که ظاهراً مربوط به زمان ساختن زیارتگاه به دست سید بحرالعلوم است. در سال ۱۳۱۰ق نیز یک شیعه هندی به نام سید محمدخان، ساختمان مقام را بازسازی کرد و برای آن گنبدی با کاشی‌های آبی رنگ ساخت.^{۱۲}

ابن عساکر، مورخ بزرگ اهل سنت، به سند خود روایت کرده است که امام صادق علیه السلام به نجف می‌آمد و می‌فرمود: «وادی السلام محل گرد آمدن ارواح مؤمنان است و این‌جا چه خاک خوبی است برای مؤمنان؛ خدایا! قبر مرا در این مکان قرار ده.»

زیارتگاه کنونی هود و صالح در وادی السلام را علامه سید مهدی بحرالعلوم آشکار کرد. گویا پیش از آن، مزار هود و صالح در جای دیگری از وادی السلام قرار داشت، اما سید بحرالعلوم محل فعلی را به عنوان مزار هود و صالح شناسایی کرد و گنبدی از سنگ و گچ بر فراز آن ساخت.

زیارتگاه دارای صحنی است که با یک ورودی در زاویه جنوب غربی آن، به فضای قبرستان متصل می‌شود. در سمت راست ورودی، اتاقی هست که داخل آن چاه آبی منسوب به امام زمان (عج) به چشم می‌خورد. ساختمان اصلی مقام در ضلع جنوب شرقی صحن قرار دارد و دارای دو اتاق است. در اتاق اول (غربی) محرابی کاشی‌کاری وجود دارد که همان مقام حضرت مهدی (عج) است. در اتاق دوم (شرقی) نیز مقام منسوب به امام جعفر صادق علیه السلام به صورت یک محراب کاشی‌کاری قرار دارد. شیخ کلینی و ابن قولویه از ابان بن تغلب روایت کرده‌اند که گفت:

همراه امام جعفر صادق علیه السلام بودم که از پشت کوفه عبور کردند. امام در جایی از مرکب پیاده شدند و دو رکعت نماز خواندند؛ سپس اندکی جلو رفته و دو رکعت دیگر خواندند؛ سپس کمی حرکت کردند و باز پیاده شدند و باز دو رکعت نماز خواندند؛ سپس فرمودند: این‌جا قبر امیرالمؤمنین علیه السلام است. عرض کردم: فدایت شوم! پس آن دو مکان که در آن نماز خواندید چه بود؟ حضرت

فرمودند: یکی مکان سر امام حسین علیه السلام بود و دیگری جای منبر قائم (عج).^{۱۳}
بنابراین روایت، مقام حضرت مهدی علیه السلام در وادی السلام، منطبق بر محل منبر حضرت
قائم (عج) و مقام امام صادق علیه السلام نیز محل نماز خواندن آن حضرت - که در روایت فوق اشاره
شده - می باشد.

مهم‌ترین شخصیت‌های مدفون در قبرستان

۱. سید علی آقا قاضی طباطبایی

حاج سید میرزا علی، فرزند سید حسین قاضی طباطبایی، در ذی حجه ۱۲۸۵ق در تبریز
به دنیا آمد. در آغاز، در حوزه علمیه تبریز به تحصیل علوم دینی پرداخت. سپس برای
ادامه تحصیل راهی نجف اشرف شد و از محضر استادانی چون آخوند خراسانی، شریعت
اصفهانی، شیخ محمدحسن مامقانی و سید محمد کاظم یزدی طباطبایی بهره برد و در سن
۲۷ سالگی به درجه اجتهاد رسید. او بیشتر سال‌های عمر پربرکت خود را به مجاهدت و
تهذیب نفس و کسب مقامات عرفانی سپری کرد و شاگردان بزرگی همچون علامه سید
محمد حسین طباطبایی صاحب تفسیر المیزان، محمد تقی بهجت، سید عبدالحسین دستغیب،
سید عبدالاعلی سبزواری و بسیاری دیگر از عرفای معاصر به دست ایشان تربیت شدند. سید
علی آقا قاضی در سال ۱۳۶۶ق در گذشت و پیکرش در وادی السلام به خاک سپرده شد.
مدفن شریف ایشان در ابتدای ورودی اصلی قبرستان وادی السلام، روبه‌روی خیابان متصل به
مرقد هود و صالح علیهم السلام قرار دارد.^{۱۴}

۲. رئیس‌علی دلواری تنگستانی

رئیس‌علی دلواری از شخصیت‌های ملی و رهبران نهضت مبارزه با استعمار انگلیس در
سواحل شمالی خلیج فارس به شمار می‌آید. او در خانواده‌ای مذهبی در روستای دلواری، از
توابع تنگستان (در استان بوشهر) متولد شد و در دامان پدر و مادری متدین و معتقد به دین
اسلام پرورش یافت. پدرش «زایر محمد» فرزند زایر غلامحسین، فرزند عالی، فرزند عیوض،
کدخدای دلواری و از طایفه احمدی بود و مادرش شهین، فرزند علی، فرزند زایر محمد، از
طایفه فولادی ساکن باغک تنگستان بود. تاریخ تولد وی در هیچ منبعی ثبت نشده است.
در سال ۱۳۲۶ق، در دوره استبداد صغیر که محمدعلی شاه قاجار مجلس شورای ملی را

منحل کرد و آزادی خواهان را به زندان انداخت و مردم ایران در شهرهای مختلف از جمله تبریز، رشت، اصفهان و نقاط دیگر مبارزه را آغاز کردند، رئیسعلی دلواری با همکاری روحانیون و دیگر آزادی خواهان، این شهر را از تصرف نیروهای وابسته به محمدعلی شاه خارج کردند. رئیسعلی دلواری در کنار تدارک حمله به بوشهر، تقریباً هر شب به پادگان انگلیسی ها حمله می کرد و ضرباتی بر آنها وارد می آورد؛ تا این که سرانجام در جریان یکی از این حملات به اردوگاه انگلیسی ها، در سال ۱۳۳۳ق به شهادت رسید.^{۱۵} جنازه رئیسعلی مدتی پس از شهادت، به نجف اشرف انتقال یافت و در قبرستان وادی السلام به خاک سپرده شد. قبر این شخصیت مبارز تا به امروز در این قبرستان باقی مانده است و مردم و علاقه مندان بر آن فاتحه می خوانند.

۳. شهید آیت الله سید محمدباقر صدر

آیت الله سید محمد باقر، فرزند سید حیدر صدر، در ۲۵ ذی القعدة ۱۳۵۳ق در کاظمین دیده به جهان گشود. خاندان صدر، همه از چهره های سرشناس، وارسته، دانشمند و باتقوا بودند. شهید صدر که در ۱۴ سالگی پدرش را از دست داد، از همان دوران کودکی تحصیلات دینی خود را آغاز کرد و از محضر اساتیدی چون شیخ محمدرضا آل یاسین و سید ابوالقاسم خوئی بهره برد و به درجه اجتهاد رسید. او به فراگیری دانش فقه و اصول که در آن زمان در حوزه نجف اشرف متداول بود بسنده نکرد؛ بلکه به سایر موضوعات فکری اسلامی، همچون فلسفه، اقتصاد، منطق، اخلاق، تفسیر و تاریخ نیز پرداخت و در هر یک از این زمینه ها آثاری ارائه کرد. از مهم ترین تألیفات ایشان می توان به کتاب های فلسفتنا،

جنازه رئیسعلی مدتی پس از شهادت، به نجف اشرف انتقال یافت و در قبرستان وادی السلام به خاک سپرده شد. قبر این شخصیت مبارز تا به امروز در این قبرستان باقی مانده است و مردم و علاقه مندان بر آن فاتحه می خوانند.

اقتصادنا، غاية الفكر في علم الاصول، فدك في التاريخ و بحث حول المهدي اشاره کرد. پس از رحلت مرحوم آیت الله العظمی حکیم، شهید آیت الله صدر به دنبال فعالیت های سیاسی خود، به تدریج به عنوان یک رهبر شناخته شده، مورد توجه خاص مردم قرار گرفت و به علت مبارزه خستگی ناپذیر خود با رژیم بعثی عراق و همچنین حمایت بی دریغ از حرکت امام خمینی + و انقلاب اسلامی، بارها در عراق دستگیر، زندانی و شکنجه شد. بعثی ها برای مدتی نیز او را در خانه اش زندانی کرده و از رفت و آمد مردم به آنجا جلوگیری کردند. سرانجام در ۱۹ جمادی الاول ۱۴۰۰ق او را دستگیر کردند و به بغداد بردند و پس از شکنجه های فراوان، در تاریخ ۲۲ جمادی الاول ۱۴۰۰ق (۱۹ فروردین ۱۳۵۹ش)، به همراه خواهرش بنت الهدی که بانویی بافضیلت و نویسنده ای پرتوان بود، به شهادت رساندند.^{۱۶} پیکر مطهر شهید صدر را به نجف منتقل کردند و در نقطه دورافتاده ای در انتهای قبرستان وادی السلام به خاک سپردند. اما پس از سقوط رژیم بعثی عراق، پیکر ایشان را از آنجا خارج کردند و به محل دیگری در میان شهر نجف انتقال دادند تا برای وی مقبره ای باشکوه و لایق شخصیت این عالم بزرگ و اندیشمند شهید مسلمان احداث کنند.

پی نوشت ها

- ۱ . محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۳، ص ۲۴۳.
- ۲ . همان؛ الشیخ الطوسی، تهذیب الاحکام، ج ۱، ص ۴۶۶.
- ۳ . دیلمی، ارشاد القلوب، ص ۳۹۱.
- ۴ . الاصول الستة عشر، ص ۴۳-۴۴.
- ۵ . ابن عساکر، تاریخ مدینة دمشق، ج ۱، ص ۲۱۳.
- ۶ . ارشاد القلوب، ص ۳۹۰.
- ۷ . سید نعمه الله جزائری، قصص الانبیاء، ص ۲۹۴.
- ۸ . ابن طاووس، فرحة الغری فی تعیین قبر امیرالمؤمنین علی علیه السلام، ص ۱۲۶-۱۲۷.
- ۹ . همان، ص ۱۲۸-۱۲۹.
- ۱۰ . السید حسین البراقی، تاریخ النجف، ص ۲۲۳.
- ۱۱ . جعفر آل محبوبه، ماضی النجف وحاضرها، ج ۱، ص ۹۶.
- ۱۲ . همان، ص ۹۵-۹۶.
- ۱۳ . الکافی، ج ۴، ص ۵۷۲؛ ابن قولویه، کامل الزیارات، ص ۳۱؛ ترجمه کامل الزیارات، ص ۹۸.
- ۱۴ . رک: گلشن ابرار، ج ۴، ص ۳۸۱-۳۹۲.
- ۱۵ . عباس قدیانی، فرهنگ جامع تاریخ ایران، ج ۱، ص ۴۱۴-۴۱۶.
- ۱۶ . سید احمد علوی، راهنمای مصور سفر زیارتی عراق، ص ۵۲۵.